

Lack in the Subject and the Other: A Lacanian Reading of Psychoanalysis and the Political

Bayan Karimi*

Abstract

The question of the psychoanalytic subject's capacity to act in relation to the symbolic is a central issue that has always been associated with ambiguity and complexity. The difficulty of this issue becomes clear if we reduce the aim of psychoanalysis to the analysis of the political through an individual or subjective matter; from this perspective, an essentialist and psychological reading of a political and social phenomenon is doomed to failure. On the other hand, if we take the position that Lacanianism has a serious and important politics, we encounter another contradiction in which the excessive focus on the performance of the Other and the symbolic of its real confrontation with the political remains at an abstract level, producing a conservative reading of politics that is not liberating. The central question of the present study is whether the role of Lacanian psychoanalysis in relation to the political is the reproduction of the Other and its undeniability or is it a liberating moment for the subject's ability to act? Psychoanalysis should not be used as an ideology, but rather against it and for its critique. Accordingly, a dialectical reading of the political is proposed which, in contrast to traditional and dualistic approaches to philosophy, simultaneously negates and preserves the subject and the other. From this perspective, the traces of the ineradicable action of power are always present in the formation of subjectivity, but the lack already exists in the Other. By explaining the intersubjective nature of the unconscious and the constant conflict between psyche and politics, and by emphasizing the lack of the subject and the Other, Lacanian politics is an approach that is always on the move, although such an approach can also fuel despair and lack of

* Assistant Professor of Philosophy, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran, karimi.bayan@uok.ac.ir

Date received: 30/11/2024, Date of acceptance: 07/03/2025

change, especially as it views the status of political identities as predetermined and lacking.

Keywords: Lacan, psychoanalysis, politics, subject, the Other, lack.

Introduction

The formation of the subject and its transformation in connection with the symbolic realm is aware of the reciprocal interaction between the individual and the social realm from the very beginning. Our basic question is whether Lacanian psychoanalysis and his concept of the unconscious subject were able to breathe new life into political theory and socio-political analysis. Lacan believed in a socio-political analysis based on psychoanalysis, even if this objective field cannot be reduced to traditional essentialist views of social objectivity. Moreover, the link between psychoanalysis and politics does not mean that we create a single meta-discourse by linking the two fields. Psychoanalysis has always been present in the political realm in different ways. The meaning of civilizational and social values and the nature of individual desire are in conflict with each other. Society is a restrictive process that makes the individual a victim of the collective, and there is no way to circumvent it, even under the freest or most permissive social conditions.

Materials & Methods

the research method used in this study is descriptive-analytical. First, Lacan's thoughts on the concepts of the subject, the lack, the other, the political and the relationships between them are examined and analyzed. We will then evaluate the possibility or impossibility of the political on the basis of various positions. The author has made an effort to gather important themes from written documents, library sources and reputable databases in order to analyze and compare them.

Discussion & Result

Psychoanalysis is pessimistic about idealistic approaches to politics, and even those that seem desirable at first sight are confronted with a kind of aporia and contradiction. From this perspective, a politics that has its origins in Lacanian psychoanalysis is not only concerned with maintaining the status quo, but always seeks to uncover the lack in the symbolic realm and, consequently, change and transformation. However, not all change can be permanent and stable, and the construction of any form of ideology is ultimately impossible. This politics not only challenges existing laws and norms, but

193 Abstract

also gives no space to major beliefs and political parties. In psychoanalysis, the return of lack is a revolutionary and transformative event that the symbolic realm deals with on various levels. On the other hand, each symbolic realm has a center of gravity that it seeks to preserve and maintain in order to avoid its own collapse. Since the elimination of the real element is necessary, psychoanalysis adapts to the inevitability of lack. Therefore, Lacanian politics aims to expose violence, elimination and lack, rather than offering a positive and definitive solution to it.

Conclusion

There are moments in psychoanalysis that play an important role in analysing political and social phenomena. Identifying the hidden layers of power and violence, criticising ideology and exposing the fundamental flaw within the symbolic order can be seen as the most important task of the political. The central insight of psychoanalysis in the social and political realm lies in its focus on the lack within the symbolic order and the big Other. Psychoanalysis has a stabilising function insofar as it assigns a fixed purpose and definition to the subject, the Other and the lack inherent in them; at the same time, it exposes the contradictions and obstacles within subjectivity and the symbolic order. Psychoanalysis is fundamentally political and capable of intervening directly in the political realm. However, this intervention is not aimed at advancing positive ideologies (such as liberalism or feminism); but identifies the elements that are excluded in the formation of ideology. The acceptance of the lack means the emergence of political and progressive political transformations — transformations that idealist approaches have previously prevented by preventing the uncovering of such hidden layers within political identities.

Bibliography

- Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses." *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Trans. Ben Brewster. New York: Monthly Review Press, 1971. ["ISA"]
- Bellamy, Elizabeth J (1993), Discourses of Impossibility: Can Psychoanalysis Be Political? In *Diacritics*, vol 23, No 1. pp 23-38.
- Butler, J. (1997) *The Psychic Life of Power*, Stanford: Stanford University Press.
- Chaitan, G. (1996) *Rhetoric and Culture in Lacan*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Derrida, J. (1995) 'For the Love of Lacan' in *Cardozo Law Review*, 16, 3 4:699–728.
- Dolan, Frederick (2000) Review of Yannis Stavrakakis, *Lacan and the Political Philosophy in Review*. Vol. 20, no. 4, Aug. 2000, pp. 293-4.

- Fink, B. (1995). *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. New Jersey: Princeton University Press
- Freud, S. (1930) *Civilization and its Discontents*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): *The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents, and Other Works*, 57-146.
- Freud, S. (1908) 'Civilized' Sexual Morality and Modern Nervous Illness. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IX (1906- 1908): *Jensen's 'Gradiva' and Other Works*, 177-204.
- Fryer, D. (2004) *The Intervention of the Other: Ethical Subjectivity in Levinas & Lacan*. Other Press, New York.
- Frosh, Stephen (2018) *Psychoanalysis, Politics and Society: What Remains Radical in Psychoanalysis? In The Oxford Handbook of Philosophy and Psychoanalysis* Richard Gipps and Michael Lacey (ed.). p.p. 667–686.
- Homer, Sean (2013). Jacques Lacan. Translated by Mohammad Ali Jafari & Mohammad Ebrahim Taheri. Tehran: Qoqnoos Publications. [In Persian]
- Johanssen, Jacob (2021) review of Routledge handbook of psychoanalytic political theory Yannis Stavrakakis (ed) Routledge handbook, London, 464 pages.
- Lacoue-Labarthe, P. and J.-L. Nancy (1992) *The Title of the Letter*, trans. with introduction Fr. Raffoul and D. Pettigrew, Albany: SUNY Press.
- Lacan, J. (1977) *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, Miller, J.-A. (ed.), trans. A. Sheridan, London: Penguin.
- Lacan, Jacques (1988) *The Seminar. Book I. Freud's Papers on Technique, 1953–4*, Jacques-Alain Miller (ed.), trans. with notes John Forrester, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1973) *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Harmondsworth: Penguin, 1979.
- Karimi & Asghari (2021). "The Position of the Other in Deconstructing Subjectivity and Ethics: Lacan and Levinas." *Zanjan Philosophical Reflections*, Vol. 11, No. 2, pp. 131-162. <https://doi.org/10.30470/pfm.2021.141729.1917>. [In Persian]
- Karimi & Binandeh (2021). "Žižek's Hegelian-Lacanian Reading of the Subject." *Tabriz Philosophical Researches*, Vol. 15, No. 35, pp. 248-267. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2020.42015.2675>. [In Persian]
- McMillan, Chris (2016) *Symptomatic Readings: Zizekian theory as a discursive strategy in International Journal of Žižek Studies*. Vol 2.1 .
- Robinson, A. (2004) *The Politics of Lack*. *British Journal of Politics and International Relations*, 6, 259-269.
- Stavrakakis, Yannis (2015). *Lacan and the Political*. Translated by Mohammad Ali Jafari. Tehran: Qoqnoos Publications. [In Persian]
- Zaretsky, E. (2015) *Political Freud*. New York: Columbia University Press.
- Zizek, S. (1993). *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press

195 Abstract

Tutt, Danial (2018), *Lacan And The Politics Of Psychoanalysis – An Interview With Thomas Svolos in Critical Theory and Psychoanalysis.*

Stavrakakis, Y. (2007) *Lacan and the Political: Thinking the Political.* Routledge Press, London.

Pound, M. (2008) 'The Assumption of Desire: Kierkegaard, Lacan, and the Trauma of the Eucharist.' *Journal of Cultural and Religious Theory.* (Winter 2008), Vol. 9.

Zaretsky, E. (2015) *Political Freud.* New York: Columbia University Press.

Žižek, S. (1993) *Tarrying with the Negative,* Durham: Duke University Press.

Žižek, Slavoj (2011). *The Objectivity of Ideology.* Translated by Ali Behrouzi. Tehran: Tarh-e No Publications. [In Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فقدان در سوژه و دیگری

ارزیابی مواجهه روانکاوی با امر سیاسی در اندیشه لکان

بیان کریمی*

چکیده

پرسش از عاملیت سوژه روانکاوی در رابطه با ساحت نمادین مسئله محوری است که همواره با ابهام و پیچیدگی همراه بوده است. دشواری این مسئله آن‌گاه برجسته می‌شود که هدف روانکاوی را به تحلیل امر سیاسی به واسطه امری فردی یا ذهنی تقلیل دهیم، از این منظر خوانش ذات‌گرایانه و روان‌شناسانه از یک پدیده سیاسی و اجتماعی محکوم به شکست است. از سوی دیگر اگر از این موضع دفاع کنیم که لکانیسم دارای سیاستی جدی و مهم است با یک تناقض دیگری روبرو خواهیم شد که در آن پرداختن بیش از حد به عملکرد دیگری و ساحت نمادین مواجهه واقعی آن با امر سیاسی در سطحی انتزاعی باقی می‌ماند و گویی خوانشی محافظه‌کارانه از سیاست ارائه می‌شود که رهایی‌بخش نیست. پرسش محوری پژوهش حاضر این است که نقش روانکاوی لکانی در رابطه با امر سیاسی، بازتولید دیگری و نقش سلطه انکارناپذیر آن است یا لحظه‌ای رهایی‌بخش برای عاملیت سوژه؟ روانکاوی را نه به مثابه نوعی ایدئولوژی، بلکه بایستی در برابر آن و برای نقد آن به کار برد. بر این اساس خوانشی دیالکتیکی از امر سیاسی مطرح می‌شود که برخلاف رویکردهای سنتی و دوگانه‌گرایانه، سوژه و دیگری را همزمان نفی و حفظ می‌کند. از این منظر گرچه ردپایی از کنش حذف‌ناپذیر قدرت در شکل‌گیری سوژکتیویته همواره حاضر است، اما فقدان پیشاپیش در دیگری وجود دارد. امر سیاسی لکانی با تبیین ماهیت بیناسوژگانی ناخودآگاه و نزاع همیشگی روان و سیاست و تأکید بر فقدان در سوژه و دیگری رویکردی همیشه در راه است. گرچه چنین رویکردی می‌تواند بر ناامیدی و عدم تغییر دامن زند، به‌ویژه از آن جهت که وضعیت هویت‌های سیاسی را از قبل متعین و دارای فقدان بداند.

* استادیار گروه فلسفه، دانشگاه کردستان، سنندج ایران، karimibaian@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷

کلیدواژه‌ها: لکان، روانکاوی، امر سیاسی، سوژه، دیگری، فقدان.

۱. مقدمه

در زمانه کنونی ما دلالت انتقادی نظریه‌های روانکاوی (psychoanalysis) برای تحلیل و واکاوی سیاست امری ضروری است. قطب‌بندی‌های سیاسی گسترده در جهان خواه ناسیونالیسم راست‌گرا و پوپولیسم رو به رشد اروپا و بسیاری نقاط جهان، افزایش تنش دولت‌ها در خاورمیانه و همچنین سلطه سرمایه‌داری نئولیبرال بر تمام لایه‌های زندگی اجتماعی، سیاسی، دینی و حتی زیست ساده انسان انکارناپذیر است. روانکاوی فراتر از حوزه درمانگاه می‌تواند چه چیزهایی به مطالعات سیاسی بیافزاید؟ به نظر می‌رسد در خوانش روانکاوانه، سیاست به مثابه امری غیر عقلانی لحاظ می‌شود و از این منظر با کارکردهای متفاوتش نسبت به رویکردهای سنتی در پی رابطه با امر سیاسی (the political) است.

در طول تاریخ روانکاوی، این مسئله همواره مطرح بوده که شرایط امکان و امتناع عاملیت سوژه چیست و این پرسش محوری که در میان نظم اشیاء (the order of things) و جامعه‌ای تنظیم شده امکان عاملیت (agency) سوژه کجاست؟ در این میان می‌توان کارکرد روانکاوی را در پیوستنش به جنبش‌های مختلف سیاسی در شرایط مختلف تاریخی و اجتماعی به اشکال مختلف ایجابی و سلبی پیگیری کرد. روانکاوی گاهی به عنوان ابزاری برای دگرگونی‌های مهم اجتماعی عمل کرده و در برخی موارد در بازتولید نظم اشیاء و حفظ وضع موجود نقش اساسی ایفا کرده است، از یک سو از جنبش‌های اجتماعی حمایت کرده و زمانی کلینیک‌های روانکاوی رایگان برای کمک به افراد کم‌درآمد تاسیس شدند. از سوی دیگر در برخی مواضع خود روانکاوی به صورت ابزاری در دست گفتمان‌های قدرت (the discours of power) قرار گرفته است (Frosh, . 2019: 667).

فروید پیش از لکان به تعارض‌های جدی و سرکوب نیازهای سوژه از جانب دیگری پرداخته بود و عامل محوری چنین تنشی را در شکاف پروبلماتیک میان نیازهای درونی سوژه به‌ویژه انگیزه‌های جنسی با قوانین و محدودیت‌های جامعه جستجو می‌کرد. وی در مقاله مهمی با عنوان اخلاق جنسی متمدن و بیماری عصبی مدرن منشأ بخش گسترده‌ای از اختلال‌های عصبی سوژه مدرن را در مناسبات فریبکارانه حاکم بر مسائل جنسی در اوایل قرن بیستم در اروپا می‌داند. پژوهش مذکور را باید آغازگر فروید سیاسی و واکنشی جدی و بنیادی به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و سیاسی متعارف آن زمان تلقی کرد (Zaretsky, 2015: 16).

مسئله مهم در این جا این است که هر شکلی از سرکوب امیال که در لایه‌های پیدا و پنهان تمدن نهفته است، نه تنها شکستی بنیادی در رسیدن سوژه به آزادی و میل طبیعی است، بلکه آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی نیز به همراه دارد. هدف زندگی رسیدن به اصل لذت است و تمدن با آن در حال جنگی تمام عیار است (Frued, 1908: 180).

افزون بر این سوژه‌ها همواره با تهدیدهای ناشی از وضع طبیعی و شرایط بغرنج سیری ناپذیری امیال و خواست و ارده معطوف به قدرت در خود و دیگری مواجه هستند. وضعی که در آن هر فردی منافعی دارد که با منفعت دیگری در تضاد است و این زمینه‌ساز جنگ مستمر هر انسانی علیه انسان دیگری است. در نتیجه چنین عاملی حضور تمدن را به عنوان راهی برای تنظیم مناسبات انسان‌ها ضروری می‌سازد تا از طریق پیوستن به نظم اجتماعی از مصیبت‌های وحشیانه فاصله بگیرند. این نظم گرچه امری حیاتی است، اما در بطن خود همچنین عامل نارضایتی است؛ و بسیاری از نشانه‌های خصومت سوژه با تمدن که در طول تاریخ بشری و همچنین در زمانه کنونی ما کماکان مشهود است، گواهی بر بقای ردپای انگیزه پیشاتمدنی برای تسلیم شدن ارضای امیال (desires) بدون هیچ قاعده و قانونی است (Frued, 1930: 94-95).

تحلیل اجتماعی و سیاسی روانکاوانه در فروید وجود دارد، به‌ویژه آن‌جا که وی مطالعه زبان‌ها، نهادها، ادبیات و هنر را درآمدهی مهم و ضروری در تجربه روانکاوی می‌داند و شیوه‌های اندیشیدن خود را از بطن همین مبانی استخراج می‌کند. پروپلماتیک وی این است که بازشناسی (recognition) سوژه در تضاد با ارزش‌های جامعه و به‌ویژه انگیزه‌های جنسی و سرکوب‌های اجتماعی چگونه شکل می‌گیرد. تقابل‌های دوگانه فرد و جمع چنان پیامدهای بغرنجی دارد که جز انقیاد فرد و نفی نیازهای طبیعی او نیست، از این منظر در بستری که سوژه همواره ناکام است امکان رخداد سیاست روانکاوی آن هم از نوع رادیکال توهمی بیش نیست. از این منظر، ساحت نمادین (the order) همیشه بازدارنده است و میل فردی را سرکوب می‌کند و آنچه به شکلی بنیادی آرزو می‌شود در دسترس نیست. ادیپ (Oedipus) به عنوان یکی از اجتماعی‌ترین ایده‌های فروید فرآیندی را تشریح می‌کند که در آن میل توسط قانون خارجی یا همان نام پدر (the name of the father) لکان تنظیم می‌شود (Lacan, 1977: 286).

لکان همچون فروید پیامد عدم توجه به پدیده‌های اجتماعی و سیاسی را نوعی تفکر انتزاعی و ناسنجیده می‌داند و روانکاوی سوژه را پیش از هر امری از جنبه تاریخی بررسی می‌کند و بر اهمیت و اولویت گفتمان‌های اجتماعی و زبانی در شکل‌گیری سوژه متمرکز است. از سوی دیگر چنین خوانشی تنها بازنمایی فقدان (lack) در ساحت‌های سه‌گانه نیست، بلکه در

پی یافتن راه‌گزینی است که این فقدان را با چالش مواجه سازد. بر این اساس زیست‌شناسی و روان‌شناسی را به مثابه آشکال فروکاست‌گرایانه‌ای لحاظ می‌کند که با انکار ساحت نمادین بر تعبیری تک‌ساحتی و ناکافی از سوژه دامن می‌زنند. سوژه خودآیین و سوژه زیست‌شناختی که تنها بر مفهوم آگاهی و طبیعت استوار است نفی می‌شود و جای خود را به سوژه‌ای اجتماعی و تاریخی می‌دهد، سوژه غیر اجتماعی در روانکاوی حضور ندارد (Lacoue, Labarthe . and Nancy, 1992: 30).

روانکاوی در جریان شکل‌گیری سوژه و دگرگونی آن در پیوند با ساحت نمادین از همان ابتدا از تعامل دو سویه ساحت فردی و اجتماعی آگاه است. پرسش اساسی ما این است که آیا روانکاوی لکانی و سوژه ناخودآگاه وی توانسته است به نظریه سیاسی و تحلیل اجتماعی سیاسی جانی تازه بخشد؟ لکان به تحلیل اجتماعی - سیاسی مبتنی بر روانکاوی باور دارد، گرچه این ساحت عینی به نگرش‌های ذات‌باورانه سستی درباره عینیت اجتماعی قابل فروکاست نیست. افزون بر این پیوند روانکاوی با امر سیاسی بدان معنا نیست که فراگفتمان واحدی با ترکیب هر دو حوزه ایجاد کنیم. روانکاوی در ساحت سیاسی همواره و به وجوه مختلف حضور داشته است. اهمیت تمدن و ارزش‌های اجتماعی و ماهیت امیال فردی در تضاد با یکدیگر قرار دارند. جامعه فرآیندی بازدارنده است که فرد را قربانی جمع می‌سازد و هیچ راهی برای دور زدن آن حتی در آزادترین یا مجازترین شرایط اجتماعی وجود ندارد.

روانکاوی می‌تواند با تمرکز بر روابط بیناسوژگانی ناخودآگاه، خوانشی متفاوت از سیاست ارائه دهد. گرچه با قاطعیت نمی‌توان گفت که لحظه لکانی برای روانکاوی آزادی‌بخش است یا بازدارنده، اما مسئله محوری و مهم در لکانیسم شکاف پروبلماتیکی است که به نظر می‌رسد در روایت‌های سستی با عنوان وابستگی ادیپی از آن یاد شده و در سوژه ناخودآگاه جدید در پی رخدادی برای گریز از سلطه ادیپی یا همان ساحت نمادین است. همان چیزی که به تعبیر فرانسوا روستانگ در کتاب *سلطه ترسناک* آن را سرنوشتی شوم نامیده است (Bellamy, 1993: 25). سوژه ناخودآگاه روانکاوی چگونه می‌تواند با گریز از این سرنوشت شوم وارد یک رابطه معنادار با امر سیاسی شود؟ در بخش‌های آتی نخست به سوژه ناخودآگاه لکانی و رابطه‌اش با روانکاوی خواهیم پرداخت، در آن میان جایگاه دیگری و ساحت نمادین را در برساخت سوژه و اهمیت فقدان در این حوزه را بررسی خواهیم کرد. در ادامه به امکان شرایط امر سیاسی خواهیم پرداخت و در نهایت هم ارزیابی‌های مختلفی در این حوزه را بررسی می‌کنیم.

۲. سوژه ناخودآگاه روانکاوی

سوژه ناخودآگاه لکان برخلاف خوانش سنتی از ناخودآگاه منوط به انگیزه‌ها و سائقه‌های درونی نیست و آن را از دو منظر می‌توان در تقابل با فروید دانست: در لکان ناخودآگاه ساختاری مشابه با زبان دارد، اما در فروید قلمرویی فاقد زبان است. همچنین ناخودآگاه در اولی کلام دیگری بزرگ (the big other) است، اما در دومی قلمرو تغییرناپذیر میل بشر. میل لکان همواره از طریق زبان شکل می‌گیرد و ناخودآگاه بدون زبان وجود ندارد. «سوژه روانکاوانه - سوژه ناخودآگاه - تنها از طریق دیگران و در رابطه با دیگری بزرگ پا به عرصه وجود می‌گذارد» (Lacan, 1977:20). ناخودآگاه در این رویکرد نه یک عمق پنهان و ناشناخته، بلکه در تار و پود زندگی خودآگاه رخنه کرده است. ناخودآگاه خود را در گفته‌ها و فعالیت‌های زندگی روزمره وارد می‌کند و این بدان دلیل است که ناخودآگاه ساختارمند است، شبکه‌ای ساختاریافته که با میانجی‌گری امر اجتماعی - نمادین شکل گرفته است (Johnston, 2017: 37).

سوژه روانکاوی نه تنها به واسطه فرایند بازشناسی، بلکه به عنوان فرایندی از بیگانگی شکل می‌گیرد. بیگانگی بر سازنده سوژه است، سوژه محکوم به نمادپردازی است تا خود را به معنای دقیق کلمه بر سازد. برای ممکن شدن هویت باید امتناع بنیادی آن را وضع کند. هویت تنها به شکل هویتی ناکام ممکن می‌شود و در واقع از آن جهت خواستنی می‌شود که محال است. یکی از اصول لکانی که در نقد فرایند بازشناسی آلتوسر مهم است این است که خود فرایند بازشناسی نمی‌تواند شناخته شود. برای آلتوسر، سوژه زمانی متولد می‌شود که فرایند بازشناسی خود را از «تو آن‌جا» تشخیص می‌دهد (Althusser, 1971: 174). اما لکان این فرایند ایدئولوژیک را به عنوان آرزوی سوژه برای شناخته شدن توسط دیگری توصیف می‌کند. بازخواست (interpellation) «تو آن‌جا»، پیش از این که بازخواست ایدئولوژیک سوژه باشد، برهه‌ای است که در آن ایدئولوژی به مثابه همان اصل مهم لکانی عمل می‌کند که «ناخودآگاه گفتمان و میل دیگری است» (Lacan, 1977: 235). اگر برای آلتوسر، پاسخ به بازخواست «تو آن‌جا» جستجوی سوژه برای کمال (تمایل به دیدن خود به عنوان یک مخاطب) است، لکان این فرایند را به عنوان فرایندی در ناخودآگاه توصیف می‌کند. ساختار سوژه آلتوسری از طریق بازشناسی فرایندی است که در آن سوژه همیشه به دنبال شناخت چیزی است، در حالی که سوژه ناخودآگاه میل دیگری را به جای میل خود در روند بازشناسی معیار قرار می‌دهد و سپس از مجرای نفی و جداسازی خود از دیگری سوژه «بازخواستی شده» را با فقدان مواجه می‌کند.

سوژه ناخودآگاه با ساختارگرایی و استفاده از زبان‌شناسی برای توصیف مفهوم ناخودآگاه به عنوان ساختاری نمادین مهم‌ترین نقطه تلاقی این رابطه بود. اما آنچه که در اندیشه لکان محوری بود، یعنی حفظ سوژکتیویته و عاملیت آن، در برجسته‌ترین متفکران ساختارگرایی - لوی استروس و آلتوسر - وجود نداشت. ساختار نقش محوری در روانکاوی ایفا می‌کند، اما چنین تأکیدی به معنای فروکاست آن به ساحت نمادین نیست و در طرح ساحت‌های سه‌گانه توالی زمانی دیده نمی‌شود و همچنین یک ساحت بر ساحتی دیگر سیطره نداشته است (Fink, 1995, 64). دریدا لکان را می‌ستاید و در مقاله «به خاطر لکان» پیچیدگی، شایستگی و اصالت فلسفی‌اش را در سنت روانکاوی می‌ستاید (Derrida, 1995: 706). روانکاوی خوانشی متفاوت از سوژه ارائه می‌دهد که گرچه به دلیل تمرکز بر اولویت و اهمیت ساحت نمادین، عاملیت کمتری از سوژه دارد. ابژه‌های ساختارگرایی روانکاوانه تجربیات هستند و یک سوژکتیویته غیرقابل حذف در این تجربیات وجود دارد (Miller, 2012: 71).

روانکاوی علم سوژه ناخودآگاه است، سوژه‌ای که به قطعیت ذهن خود تردید دارد و تنها چیزی که می‌تواند به آن یقین داشته باشد این است که وجود ندارد. این سوژه در تقابل با ذات‌گرایی سوژه در سنت انسان‌گرایی عصر مدرن و سوژه فروکاست‌گرایانه مارکس، هویتی ثابت و دست‌نخورده در سوژه را توهم و محال می‌داند. «دیگر نمی‌توان مرکز ثقل انسان را جایی واریسی کرد که پیش از این در سنت اومانیستی به او اختصاص داشت» (Lacan, 1977: 114). سوژه ناخودآگاه از قطعیت خودآگاهی - می‌اندیشم پس هستم - برخوردار نیست و برای بازشناسی و حضورش تابع دیگری است. درونمایه سوژه ناخودآگاه را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد: ناتوانی سوژه در پیدا کردن کلیت و تمامیت هویت خود (Fryer, 2004: p.189). (Pound, 2008: p.68) سوژه روانکاوی در پی کشف ناخودآگاه و ظرفیت آن در شکل‌گیری هویت انسانی و فرایند شکل‌گیری سوژه است. سوژه فرایندی متغیر دارد و همواره در پی هویت‌یابی است. در این فرایند سوژه هرگز کنترل کامل و ثابت را بر خود نخواهد داشت و خودآیینی سوژه آزاد انکار می‌شود (Hall, 2004: 78).

سوژه روانکاوی با هرگونه فلسفه‌ای که بدون واسطه از کوجیتو ناشی می‌گردد مخالفت می‌ورزد (Lacan, 1977: 1). از متافیزیک سوژکتیویته آگاه درمی‌گذرد، اما چه چیزی جایگزین آن می‌کند؟ در چنین خودآیینی سوژه گفته می‌شود که انسان معیار همه چیز است، اما مسئله مورد توجه این است که معیار خود او کجاست؟ آیا آن را در درونش باید جستجو کرد؟ (Lacan, 1988: 68) پاسخ خیر است. (Chatian, 1996: 196) بنابراین سوژه روانکاوی همان سوژه دانش

نیست که در سنت فلسفی به منزله آگاهی برساخته می‌شود، بلکه سوژه‌ای است که حول شکافی بنیادین یا همان دونیم شدگی (spilting) فرویدی شکل می‌گیرد.

ساختار ناخودآگاه در این رویکرد به واسطه دال‌ها (signifiers) وجود دارد و این تفاوت اساسی با فروید را نشان می‌دهد. برخلاف دیدگاه روان‌شناختی مدرن که ناخودآگاه در نوعی ژرفای پنهان و غیرقابل دسترس نهفته است، کل ساختار زبان در روانکاوی جدید در ناخودآگاه وجود دارد. ناخودآگاه را نباید محل غرایز و امور زیست‌شناختی دانست، بایستی به جای شناسایی و کشف آنچه در پشت دال نهفته است، بر خود دال‌ها و موقعیت ساختاری آن‌ها در ارتباط با دیگر دال‌ها تمرکز کرد. تصور لکان از ناخودآگاه به عنوان ساختاری مانند زبان به ما اجازه می‌دهد تا فراتر از خوانش‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی حرکت کنیم. دیگری زبانی است که در آن پرتاب می‌شویم و باید آن را بیاموزیم تا قادر به بیان کردن میل خود باشیم. اگر میل یا فردیتی هم باشد ما آن را از دریچه دیگری به دست خواهیم آورد، به گفته ژیک «ما تمام مؤلفه‌های اسطوره فردی را از خزانه دیگری بزرگ به عاریت می‌گیریم» (Zizek, 1993: 41). از سوی دیگر سوژه همواره مازادی دارد به ادغام و هضم کامل در نظم نمادین و دیگری بزرگ تن نمی‌دهد و اساساً برساننده سوژه و آزادی اوست. لکان خواهان سوژه‌ای است که خود را از سیطره میل دیگری رها سازد، این سوژه زمانی اخلاقی و آزادانه عمل می‌کند که به ادغام و جذب کامل در دیگری بزرگ تن ندهد (کریمی و اصغری، ۱۴۰۰: ۱۵۹).

۳. دیگری و ساحت‌های سه‌گانه

سه ساحت که برساننده موجودیتی به نام سوژه‌اند: ساحت خیالی (the imaginary)، نمادین (the symbolic) و واقعی (the real). سوژه میل‌ورز انسانی حول محوری ساخته می‌شود که همانا یک دیگری است (Lacan, 1993: 39). سوژه ابتدا در عالم خیال در اتحاد و یگانگی با هستی (مادر) به سر می‌برد. سپس با پانهادن به مرحله دوم گرفتار امر نمادین می‌شود، امری که زبان در آن حاکم است و مدلول‌های (signified) بی‌پایان و پوچ زبان جای مرحله خیالی یعنی اتحاد با هستی و مادر را می‌گیرند. به همین دلیل سوژه دچار فقدان می‌شود، زیرا زبان همیشه با فقدان یا غیبت همراه است. سوژه به دلیل جدایی از این احساس یکپارچگی و حس فقدان، چیزی را می‌جوید که او را به آن عالم وحدت و وفور نزدیک کند. پی بردن به این نکته که ارزش‌های حاکم بر نظام نمادین پوچ بوده، این نظام با فقدان همراه است، سوژه را دچار ضایعه حیث واقع می‌کند. به همین دلیل، وی بازگشت به مرحله نخستین و همان اتحاد دوباره را خواستار می‌شود

و به دیگری‌های کوچک روی می‌آورد و این همان مرحله سوم امر واقع است. البته «سوژه مدام خط خورده است و این تقرب نسبی است» (Lacan, 1993: p.268).

سوژه در در نظام نمادین دال بیگانه شده است و تحت سلطه تمامیت میل دیگری بزرگ قرار گرفته است، اما در مرحله بعد فقدان دیگری بزرگ باعث می‌شود که سوژه در لابلائی خط‌خوردگی‌ها و شکاف‌های دیگری بزرگ سر برآورده و از انطباق کامل و مکانیکی با نظم دیگری بزرگ رهایی یافته و به قول لکان به نوعی جدایی (separation) دست یابد. این فقدان در دیگری نوعی فضای تنفسی به سوژه می‌دهد و نه با پرکردن فقدان سوژه، بلکه با اجازه دادن به سوژه تا خودش، فقدان خودش، را با فقدان در دیگری یکی کند، «او را قادر می‌سازد تا از بیگانگی تام در دال اجتناب ورزد» (Lacan, 1977: 185). «سوژه ناخودآگاه محصول دو برهه مجزاست: ابتدا بیگانگی از ساحت نمادین و سپس جداسازی میل» (هومر، ۱۳۹۲: ۵۰). سوژه در این معنا ثبات و استمرار ندارد و همیشه در حال رسیدن یا تازه رسیدن است.

از آن‌جا که هیچ‌گاه میل‌مندی سوژه به طور کامل بیان نمی‌گردد، افزوده‌ای را تولید می‌کند که توسط فانتزی یا خیال‌پردازی پشتیبانی می‌گردد. فانتزی سعی در پر کردن مازادی دارد که چون نمادین نشده، یعنی به زبان درنیامده، همچون حفره باقی می‌ماند. این‌جا می‌توان به این گزاره مهم لکانی رسید که «دیگری بزرگ وجود ندارد» چرا که «فقدان پیشاپیش مربوط به خود دیگری است» (ژیک، ۱۳۹۰: ۲۲۹). تلاش‌های سوژه برای تشخیص آن‌چه که دیگری می‌خواهد و کوشش برای ارضای میل‌های فانتزی وی پروژه سوژه را شکل خواهد داد. امر واقع مقوله‌ای است که به نمادین سازی در نمی‌آید و لکه ننگ یا چیزی فی‌نفسه است که همچون ضربه‌ای روانی نظم نمادین را مختل می‌سازد، بر همین اساس چیزی در سوژه هست که از خود او با ارزش‌تر است.

سوژه ساختار خود را از دال می‌گیرد و با گردن نهادن به قوانین زبان به سوژه‌ای در زبان بدل می‌شود، در زبان زندگی می‌کند و امید می‌بندد که از طریق دنیای واژه‌ها به بازنمایی مناسبی دست می‌یابد. دال سوژه را تعیین می‌کند و سوژه ساختار خود را مدیون دال است. «سوژه همانا سوژه دال است و از جانب آن تعیین می‌شود» (Lacan, 1977: 67) ساحت نمادین برساننده سوژه است. پس سوژه همیشه به دال وابسته است و نسبت به آن در جایگاه دوم قرار دارد و این یعنی برتری دال بر سوژه و این پیشاپیش نشان دهنده دلالت سیاسی مقوله لکانی سوژه دچار فقدان است. ردپایی از کنش حذف‌ناپذیر قدرت در شکل‌گیری سوژکتیویته. شاید به زبان باتلری بتوان گفت که برساخت سوژکتیویته بدون انقیاد و اسارت مقدور نیست، اما نه

باتلر نه لکان در چارچوب نظریه پردازی سستی قدرت باقی نمی ماند (Butler, 1997: 7). سوژه دچار فقدانانی تمام عیار است و این دلالت سیاسی است. دال همان قدرت است که سوژه را شکل می دهد، دال یا نام پدر جایگاه بنیادی قدرت در حیات بشر است، چنین قدرتی هم سویه مثبت دارد هم منفی، هم بازدارنده است هم مولد.

۴. امرسیاسی: فقدان در سوژه یا در دیگری

امر واقع ساحتی از تجربه است که هرگز نمی تواند به نحو کامل نمادین شود و سوژه در آن همواره برای تغییر و عاملیت تلاش می کند. آنچه از نمادین شدن جا می ماند، همیشه به دنبال بازگشت است و امکان و فرصت جدیدی است برای آنانی است که همواره بدون نام و نشان بودند. سوژه فقدان است، زیرا در شبکه ای نمادین قرار می گیرد که آن را از منبع میل خود جدا می کند و همیشه بیرون از میل دیگری ساخته می شود. مجموعه ای از تمایلات و خواسته های ناخودآگاه به سمت آن هدایت می شوند و آن را به عنوان یک سوژه در میان دیگری ها قرار می دهند.

سوژه به دلیل واقع شدن در شبکه ای نمادین که او را از خواسته ها و امیالش بیگانه می سازد، دارای فقدان است و همواره در پرتو امیال دیگری و شرایط بیرونی شکل می گیرد. سوژه فقدان با مجموعه ای از تمایلات و خواسته های امر ناخودآگاه روبرو می شود و خود را به مثابه سوژه ای که در میان دیگری هاست بازشناسی می کند. سوژه لکانی منقسم می شود، خط می خورد و در زنجیره دلالت گری هم ارز فقدان است، اما این پروبلماتیک را نمی توان اساسی ترین بعد نظریه سیاسی لکان در نظر گرفت. به این خاطر که دیگری بزرگ یا ساحت نمادین هم در فرایندی پیچیده به دلیل امتناعی بنیادین خط خورده و مسدود است و پیرامون هسته ای محال، آسیبزا و فقدانی محوری بر ساخت می شود (Zizek, 1959: 122).

دیگری دچار فقدان برای بقای خود مدام از سوژه درخواست می کند که نقش خاصی را ایفا کند و یا در موقعیت مشخصی قرار گیرد (برای نمونه به عنوان مصرف کننده یا شهروندی وفادار، مأموری معذور و یا پیرو حزبی خاص) چنین وضعیتی سوژه را با پرسشی بنیادین مواجه می کند که در اساس دیگری از من چه می خواهد؟ و به عنوان وضعیت دارای فقدان در درون خود می پندارد که تمایلات ویژه ای را بازنمایی کند که سوژه با آن بیگانه باشد. از این منظر ساحت نمادین در خلال فانتزی هایی که از سوی سوژه دریافت می کند نفی و حفظ می شود و برای حفظ سلطه خود باید بر روی سوژه ها تمرکز کند. بر پایه این خطوط نوعی

خوانش دیالکتیکی از سیاست را می‌توان در روانکاوی مشاهده کرد که سنتزی از دوگانه‌های پایان‌ناپذیر امکان و امتناع، برساخت و ساخت‌گشایی، بازنمایی و ناکامی در بازنمایی، واقعیت و امر واقع و سیاست‌ورزی و امرسیاسی است (Stavrakakis, 2007: 74).

رابطه امر سیاسی را نمی‌توان با امر واقع نوعی این‌همانی تصور کرد، بلکه یکی از حالت‌های مواجهه با آن است، وضعیتی که با ظهور فقدان بنیادین در بازنمایی‌های فانتزی‌وار در جامعه همراه است. امر سیاسی همزمان با دو وجه امکان و تعلیق، نمود شکاف میان نابسامانی همان‌انگاری اجتماعی - سیاسی و تمایل به نوعی همان‌انگاری اجتماعی - سیاسی جدید است. نظریه سیاسی روانکاوانه با تمرکز بر فقدان فروکاست‌ناپذیر در دیگری بزرگ و امتناع ساحت نمادین، گفتمانی درباره امتناع است (استاوراکاکیس، ۱۳۹۲: ۲۱۴).

نظریه لکان گرچه در تحلیل اجتماعی - سیاسی سودمند است و با خوانش سنتی از سوپژکتیویته مخالف است، یعنی سوژه به عنوان آگوی خودآگاه. وی سوژه را فقدان می‌داند و این ریشه در اعماق وضع بشر دارد. اما همین ساحت اجتماعی - نمادین هم دچار فقدان است و این رادیکال‌ترین ایده لکان است. اگر سوپژکتیو دیگر سوپژکتیو نیست، پس عینی هم عینی نیست. عرصه بازنمایی هم دچار فقدان است چون در پی امر محال است. چیزی در دیگری بزرگ گم شده است، خلأ دیگری بزرگ در ساحت واقع. ساحت واقع همواره پدیدار می‌شود و ناکامی تقلیل‌ناپذیر نهفته در دیگری بزرگ معنا را آشکار می‌کند «نقص، حفره یا از دست دادنی در دیگری بزرگ وجود دارد» (Lacan, 1977: 28). برای این که بتوانیم تمام آنچه را لکان در اختیار نظریه سیاسی می‌گذارد بیرون کنیم باید از امر سوپژکتیو به امر عینی گذر کنیم. سوژه دچار فقدان با فقدان دیگری بزرگ و سوژه شکافته با ابژه شکافته مواجه می‌شود، دیگری بزرگ ابژکتیو دچار فقدان است.

سوژه با دیگری بزرگ همان‌انگاری می‌کند، اما دیگری بزرگ دچار فقدان است و نمی‌تواند هویت پایداری تأمین کند و از این رو ذاتاً قادر به حفظ میل همان‌انگاری نیست. سوژه وقتی وجود دارد که دیگری بزرگ وجود داشته باشد، اما دیگری بزرگ وجود ندارد در نتیجه سوژه تنها می‌تواند سوژه خط خورده باشد، چون دیگری بزرگ کاملی که بتواند ساحت کامل سوژه را تضمین کند غایب است. در نتیجه سوژه فقدان را در خود و در امر نمادین تجربه می‌کند. بارزترین توصیف لکان از این وضعیت که به امر سیاسی منجر می‌شود این است که سوژه در دیگری با فقدان مواجه می‌شود و میل دیگری توسط سوژه درک می‌شود (Lacan, 1977: 214).

نیاز ساحت نمادین به این که حتما باید به واسطه سوژه بازشناسی شود و به رسمیت شناخته شود، پیامدهای سیاسی متناقضی را به همراه دارد. فقدان در دیگری بزرگ و فقدان ذاتی آن امکان مقاومت را فراهم می‌کند. سوژه به کشف امیال تحقق نیافته خویش می‌پردازد. در واقع، این شکاف ذاتی بین ساحت نمادین، خیالی و واقعی همیشه نوعی راه‌گریز است که تاریخ را ممکن می‌سازد: اگر برای یک ساخت اجتماعی خاص امکان‌پذیر بود که واقعیت را به طور کامل نمادین کند، تاریخ به پایان می‌رسید. تنش دائمی بین عاملیت انسانی (میل) و امکان‌ناپذیری ساحت نمادین (فقدان) امری است که گرانیگاه امر سیاسی لکان است (Stavrakakis, 2007: 40). سوژه و دیگری هر دو در نرسیدن به میل دارای خصیصه‌ای مشترک هستند و رسیدن به آن چه در پی آن هستند آنان را با هولناکی و وحشت بعد واقعی روبرو می‌سازد. پرسش اساسی در این جا این است که آیا وقتی ساحت نمادین به خواسته‌اش می‌رسد، دیگر خواسته‌ای باقی نمی‌ماند؟ در بخش بعدی به بخشی از دلالت‌های چنین رویکردی خواهیم پرداخت و البته از شکاف‌های پروبلماتیک آن نیز غافل نخواهیم شد.

۵. ارزیابی امکان و امتناع امرسیاسی

روانکاوی به رویکردهای آرمان‌گرایانه در سیاست بدبین است و حتی آن‌ها که در وهله نخست مطلوب به نظر می‌رسند با نوعی آپوریا و تناقض مواجه هستند. از این منظر سیاستی که از روانکاوی لکان نشأت می‌گیرد، به جای این که تنها در پی حفظ وضع موجود باشد، همواره به دنبال افشای فقدان در ساحت نمادین و به تبع آن تغییر و دگرگونی است. گرچه هر تغییری هم نمی‌تواند ثابت و دائمی باشد و ساختن هر شکلی از ایدئولوژی در نهایت محال است. این سیاست نه تنها قوانین و هنجارهای موجود را به چالش می‌کشد، به باورهای بزرگ و احزاب سیاسی هم فضایی برای تنفس نمی‌دهد (Svolos, 2018: 30). در روانکاوی بازگشت امر فقدان رویدادی انقلابی و متحول است که ساحت نمادین در لایه‌های مختلف با آن روبرو می‌شود. از سوی دیگر هر ساحت نمادین گرانیگاهی دارد که برای گریز از فروپاشی خویش در پی حفظ و بقای آن است. از آنجایی که حذف عنصر واقعی ضروری است، روانکاوی خود را با اجتناب‌ناپذیری فقدان وفق می‌دهد. بنابراین، سیاست لکانی در پی افشای خشونت، حذف و فقدان است، نه ارائه راه‌حلی مثبت و قطعی برای آن (Robinson, 2004: 260).

پرسش اساسی در این جا این است که چه چیزی روانکاوی را به امر سیاسی گره می‌زند؟ پاسخ این پرسش جایگاه عاملیت فردی در ساحت سیاسی نیست. سوژه دال و دچار فقدان از

ابتدا به ساحت نمادین وابسته است، همان‌انگاری هرگز هدف خود را محقق نمی‌کند و به هویت کامل دست نمی‌یابد. تحقق امر سیاسی را باید در ساحت نمادین جستجو کرد، آن‌چه در لکان بر فقدان و انتقاد مداوم اهمیت دارد توصیف نوعی بی‌قراری و دلواپسی است که محور روانکاوی است. زمانی که با ساختارهای سفت و سخت قدرت و سلطه‌گفتمان‌های ایدئولوژیک روبرو می‌شود، برهه‌هایی در روانکاوی می‌توان یافت که همچون رخدادی محوری در تحلیل پدیده‌های سیاسی و اجتماعی عمل می‌کند، یافتن لایه‌های پیدای و پنهان قدرت، ایدئولوژی و شکست بنیادین ساحت نمادین (McMillan, 2016: 100). در سال‌های اخیر تمایل فزاینده در تأکید بر اهمیت روانکاوی در نقد ایدئولوژی وجود داشته است. چرا به روانکاوی برای نقد ایدئولوژی نیاز داریم، به بیان دیگر، روانکاوی در درک کارکردهای ایدئولوژی و سیاست چه چیزی به درک ما می‌افزاید؟ شکست و فقدان ساحت نمادین را می‌توان به عنوان رویکرد بنیادین از چند جنبه بررسی کرد.

شعار لذت نبر یا توهم امر لذت‌بخش در روانکاوی به نحوی طرد و انکار ایدئولوژی است. ژیک پاسخی مهم و برانگیزاننده به افشای جامعه‌تنظیم شده و جایگاه روانکاوی در آن می‌دهد. ممکن است در خوانش سنتی از روانکاوی، بیمار تمام تلاشش بر این باشد که بر موانعی چیره شود که مانع دسترسی او به لذت‌های طبیعی شود. اما امروزه، زمانی که ما از همه‌جوانب با نسخه‌های مختلف سوپراگو از اصل لذت ببر احاطه شده‌ایم، از لذت‌های جنسی مختلف گرفته تا لذت‌هایی که به دستاوردهای حرفه‌ای و یا کارکردهای تکنولوژی مربوط است، باید به سمت رویکردهای بنیادی‌تری حرکت کنیم. امروزه، روانکاوی تنها گفتمانی است که در آن مجاز به لذت بردن نیستیم. این نسخه‌جدیدی از رویکرد سنتی است که می‌تواند به از بین بردن توهمات، از جمله توهم ایدئولوژیک لذت کمک کند (Zizek, 2006: 304).

دلالت دیگر روانکاوی نقد گفتمان مسلط سرمایه‌داری نئولیبرال است که توهم درمان سوژه را از منظری فردی به چالش می‌کشد و بیشتر به تحلیل و نقد ساختارهای اجتماعی و سیاسی می‌پردازد که در برساخت سوژه نقش داشته‌اند. سرمایه‌داری با گذر از ساختارهای اجتماعی سنتی و روابط خانوادگی تمرکز خود را بر نوعی اقتصاد لیبردویی بنا می‌نهد که در آن کار بیشتر و خوشبختی بیشتر را مدنظر دارد. تولید خودتنظیمی و مسئولیت‌پذیری فردی که در آن سوژه بر کارآفرینی تکیه می‌کند و بر بهره‌وری، بهبود و نوعی آینده بی‌نقص متمرکز است. این امر با توانایی سرمایه‌داری نئولیبرال در ارائه ایدئولوژی شایسته‌سالاری و مصرف‌گرایی همراه است.

رابطه تنگاتنگی میان مفاهیم کار، لذت و استثمار وجود دارد که در آن سوژه به جای این که از کار خود سودی کسب کند به واسطه سیستم استثماراری سرمایه‌داری سود را متوجه وی می‌سازد. سوق دادن سوژه به سمت کار و تولید بیشتر و ایجاد توهم لذت در آن در نقد خصیصه بنیادین سرمایه‌داری محوری است و روانکاوی ماهیت تحمل‌ناپذیر روش‌های تولید بیشتر را افشا می‌کند. روانکاوی بر این مسئله مهم تمرکز می‌کند که ساحت نمادین امروزه به جای این که محدود به ممنوعیت‌ها و ناپایدها باشد به عنوان نیرویی عمل می‌کند که افراد به سمت کار بیشتر برای لذت بیشتر سوق می‌دهد و از این مجرا به جای آزادی و خوشبختی به وابستگی، استثمار و بردگی سوژه دامن می‌زند. از طریق عرضه کار و نیازهای کاذب، به مصرف‌گرایی و توهم اندوخت ثروت وامی‌دارد. ساختارهای مسلطی مانند سرمایه‌داری ویژگی اصلی کار ناخودآگاه در این جا در ماهیت غیرزمانی آن نهفته است - نه روز می‌شناسد و نه شب و به کار خود در پشت صحنه آگاهی ادامه می‌دهد - مصرف مداوم انرژی روانی در دستگاه روانی وجود دارد، سوژه با تقاضای سیری‌ناپذیر برای کار مواجه است (Tomsic, 2020: 298).

کارکرد دیگر روانکاوی را می‌توان در نقد ناسیونالیسم افراطی و ابهامات و نوسانات آن جستجو کرد. ناسیونالیسم تصویری از ملت را به عنوان هویتی مبهم و تصادفی و در عین حال قدرتمند و ماندگار ارائه می‌دهد و بر یک جامعه خیالی متحد و هماهنگ تکیه دارد. ملت به عنوان شکلی از بازشناسی لیبیدینال توسط سوژه‌ها سرمایه‌گذاری می‌شود. ملت این شکل از وحدت خیالی را در معنای لکانی برای سوژه‌های خود فراهم می‌کند و وعده ژوئیسانس می‌دهد. این نوع ژوئیسانس ملی‌گرایانه بر اساس طرد و ساختن دوتایی «ما در مقابل آن‌ها» ساخته شده است و در تعریف ملت ناگزیر دنیا را به دوست و دشمن تقسیم کرده‌اند. گرچه ملت خیالی نوعی پیوستگی و سلطه خیالی را عرضه می‌کند، اما چنینی همسان‌سازی در نهایت بیگانه‌کننده است. ناسیونالیسم و نژادپرستی اغلب به طور صریح یا ضمنی در هم تنیده‌اند (Machin, 2020: 286). ناسیونالیسم با پرسش از سوژه در روند استیضاح تلاش دارد بر هویت و همسان‌سازی اقدام کند و سوژه درست در جایی مخاطب واقع می‌شود که پاسخی غیر ممکن به دیگری است. این نقطه تاریک و تهی که به مثابه پاسخ امر واقعی در دل دیگری تجلی می‌یابد، از تعارضی بنیادین حکایت می‌کند که از قبل در بطن دیگری رخنه کرده است و هرگونه تلاشی را برای کنترل و نمادینه‌سازی خود نقش برآب می‌کند (کریمی و بیننده، ۱۴۰۰: ۲۶۱).

روانکاوی جدید بیگانه‌هراسی را مورد بازخواست قرار می‌دهد و هویت ملی را از دو منظر تهدید و فرصت بررسی کرده است. تهدید از این منظر که همیشه آمادگی تجاوز، تضعیف و نابودی را از جانب دیگری بزرگ داشته است و البته ظرفیت مداوم پرخاشگری را هم در خود دارد، فرصت یعنی همواره در حال برساخت است و محل اختلاف و در معرض شکنندگی است. در روانکاوی ملت همواره دچار فقدان و بیگانه‌گشتگی است، و همیشه کاملاً دربردارنده تمام «ما» نیست. ادعای آن نیز همیشه کامل نیست و هویت و تاریخش ثابت و واقعی نیست، همچنین در پیوستگی‌اش به حد کافی تسکین‌دهنده نیست. بنابراین همواره باید مناظره‌ای سیاسی بر سر برساخت مسلط هویت وجود داشته باشد تا امکان‌های آن را بررسی کند.

اما رویکردی متفاوت از رویکردهای مذکور وجود دارد که روانکاوی را به دلیل کشف چنین فقدانی نقد می‌کند و بر آن است که تأملات لکان درباره ماهیت سوپراکتیویته یکی از مسائلی است که می‌توان آن را اوج تناقض‌هایی دانست که متفکران فرانسوی بدان بی‌علاقه نیستند. آن‌جا که سارتر گفته بود که هیچ‌گاه طعم آزادی را به اندازه زمانی که پاریس توسط نازی‌ها اشغال شد نچشیده بود، لکان هم مدعی شده بود که رابطه جنسی وجود ندارد. به هر حال همین تناقض بنیادی را می‌توان در مورد امکان و امتناع امر سیاسی در اندیشه وی مشاهده کرد. در خوانش سیاسی لکان سوژه برساخت است و ساحت نمادین روایت‌های جعلی و هویت‌های چنین برساختی در زمینه‌های جنسی، قومی، ملی و زبانی را ایجاد کرده است. اما به همان میزان چنین روایت‌ها و هویت‌های برساختی را متغیر و منعطف و دارای فقدان می‌داند. اگر سوژه داستانی تخیلی است که نمی‌توان آن را حقیقتی آرمانی و متافیزیکی دانست، شگردهای دیگری و ساحت نمادین هم چیزی جز توهم و فقدان نیست. یک معبد یونانی که برای هایدگر تجلی حقیقت است، برای لکان تنها نشانه و سمپتومی جهت فرار از این حقیقت است. نتیجه چنین بینش سیاسی به این معنا که افراطی است رادیکال به نظر می‌رسد، اما تقلیل‌دهنده و بدبینانه هم هست. همان بدبینی روانکاوی به سیاست هم سرایت کرده است (Dolan, 2000: 293).

توصیف نمادین ما از سوژه و جهان همواره حول بینشهایی کمال‌گرایانه و آرمانی شکل گرفته است، اما این به معنای موفقیت در درک کل واقعیت نیست. واقعیت به دلیل فقدان همواره از بازنمایی فرار می‌کند و در نتیجه قابل توصیف نیست. توهّمات سوژه و دیگری هم ارزش قابل توجه و محوری دارند و هم بی‌اساس هستند. گرچه می‌توان چنین خوانشی را در نقد ایدئولوژی‌های مختلف به ویژه در جهان معاصر ضروری تلقی کرد. اما شکافی پروبلماتیک در روانکاوی وی کماکان وجود دارد که چالش بنیادینی را متوجه چنین رویکردی می‌سازد و به

نظریه سیاسی لکانی سرایت کرده و از این منظر نمی‌توان آن را رضایت‌بخش دانست، چون وضعیت تمام هویت‌های سیاسی ممکن را از قبل تعریف و تعیین می‌کند. از این منظر هر چه قدر هم کثرت هویت‌ها محوری و مهم به نظر برسند، اما ساختگی و جعلی هستند و در انکار و خودفریبی با هم مشترک هستند. هویت‌های موقتی و قراردادی تنها ابزاری برای رضایت خیالی و موهومی است که میل سیری‌ناپذیر سوژه و دیگری برای توهم تمامیت و ماهیت دارند. علی‌رغم میل لکان به فرار از سوژه متافیزیکی دست آخر در دام چنین متافیزیکی افتاده که به تعیین و تعریف ثابتی از سوژه و دیگری منجر شده است.

۶. نتیجه‌گیری

برخی از مفسران لکان با تمرکز بر فقدان ذاتی سوژه و ناکامی‌های همیشگی میل در ساحت نمادین از یک سو و حضور فقدان و ناکامی در ساحت نمادین از سوی دیگر، رویکرد وی را پوچ‌گرایانه و محافظه‌کارانه تلقی کرده‌اند و گاهی از این تفسیر فراتر رفته و روانکاوی و سیاست را دو حوزه جدا از هم می‌دانند که در تقابل با هم شکل گرفته‌اند. چنین تفسیرهای که تنها بر برخی از مواضع لکان مبتنی است خود از نوعی فروکاست‌گرایی ناشی می‌شوند که نتوانسته رویکردهای مختلف سوژه و دیگری را در کنار هم بررسی کند. فقدان را می‌توان نام دیگر نقدی همیشه در راه نامید که توصیف نوعی بی‌قراری و دلواپسی است که محور روانکاوی است. از این منظر برهه‌هایی در روانکاوی می‌توان یافت که همچون رخدادی مهم در تحلیل پدیده‌های سیاسی و اجتماعی عمل کند، یافتن لایه‌های پنهان قدرت و خشونت، نقد ایدئولوژی و افشای فقدان بنیادین ساحت نمادین را می‌توان مهم‌ترین رسالت امر سیاسی دانست.

بینش محوری روانکاوی در قلمرو اجتماعی و سیاسی تمرکز بر فقدان ساحت نمادین و دیگری بزرگ است. روانکاوی هم کارکرد تثبیتی دارد به این معنا که به تعیین و تعریف ثابتی از سوژه و دیگری و فقدان درون آن پرداخته است و هم تناقض‌ها و موانع سوژکتیویته و ساحت نمادین را فاش می‌سازد. روانکاوی به نحو بنیادین سیاسی است و قادر به مداخله مستقیم در امر سیاسی است، اما این دخل و تصرف در پی طرح ایدئولوژی‌های مثبت (مانند لیبرالیسم و فمینیسم) نیست، بلکه مولفه‌های حذف شده در شکل‌گیری ایدئولوژی را شناسایی می‌کند. پذیرش فقدان به معنای ظهور امر سیاسی و همچنین تغییرات سیاسی مترقی است که پیشتر رویکردهای آرمان‌گرایانه مانع افشای چنین لایه‌های پنهانی در هویت‌های سیاسی بودند.

کتاب‌نامه

استاوراکاسیس، یانیس (۱۳۹۴)، لاکان و امر سیاسی، ترجمه محمد علی جعفری، تهران: انتشارات ققنوس.
کریمی و اصغری (۱۴۰۰)، «جایگاه دیگری در ساخت‌گشایی سوپژکتیویته و اخلاق: لکان و لویناس»،
تأملات فلسفی زنجان، شماره ۲، دوره ۱۱، ص ۱۶۲-۱۳۱.

<https://doi.org/10.30470/phm.2021.141729.1917>

کریمی و بیننده (۱۴۰۰)، خوانش هگلی-لاکانی ژیتک از سوژه، پژوهش‌های فلسفی تبریز، دوره ۱۵، شماره
۳۵، ص ۲۶۷-۲۴۸.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2020.42015.2675>

هومر، شون، (۱۳۹۲)، ژاک لکان، ترجمه محمد علی جعفری و محمد ابراهیم طاهائی، تهران: انتشارات
ققنوس

ژیتک، اسلاوی (۱۳۹۰)، عینیت ایدئولوژی، ترجمه علی بهروزی، تهران: انتشارات طرح نو.

Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses." *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Trans. Ben Brewster. New York: Monthly Review Press, 1971. ["ISA"]

Bellamy, Elizabeth J (1993), *Discourses of Impossibility: Can Psychoanalysis Be Political?* In *Diacritics*, vol 23, No 1. pp 23-38.

Butler, J. (1997) *The Psychic Life of Power*, Stanford: Stanford University Press.

Chaitan, G. (1996) *Rhetoric and Culture in Lacan*, Cambridge: Cambridge University Press.

Derrida, J. (1995) 'For the Love of Lacan' in *Cardozo Law Review*, 16, 3 4:699-728.

Dolan, Frederick (2000) *Review of Yannis Stavrakakis, Lacan and the Political Philosophy in Review*.
Vol. 20, no. 4, Aug. 2000, pp. 293-4.

Fink, B. (1995). *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. New Jersey: Princeton
University Press

Freud, S. (1930) *Civilization and its Discontents*. The Standard Edition of the Complete Psychological
Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931): *The Future of an Illusion, Civilization and its
Discontents, and Other Works*, 57-146.

Freud, S. (1908) 'Civilized' Sexual Morality and Modern Nervous Illness. The Standard Edition of the
Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume IX (1906- 1908): *Jensen's 'Gradiva'
and Other Works*, 177-204.

Fryer, D. (2004) *The Intervention of the Other: Ethical Subjectivity in Levinas & Lacan*. Other Press,
New York.

Frosh, Stephen (2018) *Psychoanalysis, Politics and Society: What Remains Radical in Psychoanalysis?*
In The Oxford Handbook of Philosophy and Psychoanalysis Richard Gipps and Michael Lacey (ed.). p.p. 667-686

- Johanssen, Jacob (2021) review of Routledge handbook of psychoanalytic political theory Yannis Stavrakakis (ed) Routledge handbook, London, 464 pages.
- Lacoue-Labarthe, P. and J.-L. Nancy (1992) *The Title of the Letter*, trans. with introduction Fr. Raffoul and D. Pettigrew, Albany: SUNY Press.
- Lacan, J. (1977) *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, Miller, J.-A. (ed.), trans. A. Sheridan, London: Penguin.
- Lacan, Jacques (1988) *The Seminar. Book I. Freud's Papers on Technique, 1953-4*, Jacques-Alain Miller (ed.), trans. with notes John Forrester, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1973) *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Harmondsworth: Penguin, 1979.
- McMillan, Chris (2016) *Symptomatic Readings: Zizekian theory as a discursive strategy in International Journal of Žižek Studies*. Vol 2.1 .
- Robinson, A. (2004) *The Politics of Lack*. *British Journal of Politics and International Relations*, 6, 259-269.
- Zaretsky, E. (2015) *Political Freud*. New York: Columbia University Press.
- Zizek, S. (1993). *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press
- Tutt, Danial (2018), *Lacan And The Politics Of Psychoanalysis – An Interview With Thomas Svolos in Critical Theory and Psychoanalysis*.
- Stavrakakis, Y. (2007) *Lacan and the Political: Thinking the Political*. Routledge Press, London.
- Pound, M. (2008) 'The Assumption of Desire: Kierkegaard, Lacan, and the Trauma of the Eucharist.' *Journal of Cultural and Religious Theory*. (Winter 2008), Vol. 9.
- Zaretsky, E. (2015) *Political Freud*. New York: Columbia University Press.
- Žižek, S. (1993) *Tarrying with the Negative*, Durham: Duke University Press.